

UOT 94 (479.24)

XOCALI SOYQIRIMINA GEDƏN YOL. TARİXİ BAXIŞ

İradə M.HÜSEYNOVA*

Müəllif Xocalı soyqırımının tarixi köklərini nəzərə alaraq, I Pyotrdan başlayaraq orta əsrlərin sonlarında çarizmin bu məsələdə Avropa missionerlərinin dəstəyini nəzərə alaraq, eləcə də Sovet hakimiyyəti dövründə ermənilərin Qafqazda məskunlaşma tarixinə ətraflı ekskurs edir.

Ermənilərin Azərbaycan torpaqlarında genişlənmək cəhdlərinin qarşısı ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən alınıb və məqalədə haqlı olaraq göstərilir ki, məhz onun Sovet İttifaqında rəhbər vəzifələrdən məcburi şəkildə istefası ilə erməni şovinizmi yenidən baş qaldırıb. Tədqiqat işində Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində tarixi və beynəlxalq hüquqi ədalətin bərpası üçün Türkiyə ilə Azərbaycan arasında mövcud olan, iki dövlətin liderlərinin şəxsi dostluğu ilə möhkəmlənən müttəfiqlik münasibətlərinin əhəmiyyəti öz əksini tapıb.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Xocalı soyqırımı, Qarabağ, ərazi bütövlüyü, erməni terroru

Giriş. Məqalədə Xocalı soyqırımına aparan tarixi amillər əks olunub, Azərbaycan ərazilərinə əsassız iddialarını ört-basdır etməyə çalışan erməni şovinistlərinin bir sıra saxtalaşdırmalarının mahiyyəti açıqlanıb. Ermənilərin regiona köçürülməsinin əsas mərhələləri, buna dəstək verən bir sıra böyük dövlətlərin geosiyasi ambisiyaları ifşa edilib. Xocalı hadisəsinə obyektiv hüquqi qiymətin verilməsi və bu faciənin beynəlxalq arenada işıqlandırılması məsələsində ümummilli lider Heydər Əliyevin müstəsna rolu vurğulanıb.

Bu gün Xocalı faciəsinin baş verməsindən 30 il keçir. Lakin faciənin kökləri kifayət qədər dərinidir. Əslində, Cənubi Qafqazda ən gec məskunlaşan etnos ermənilərdir. Ermənilərin Qafqaz regionuna gəlmə olduqları, son bir neçə əsr ərzində Qacarlar İrani və Osmanlı imperiyasından kütləvi şəkildə tarixi Azərbaycan torpaqlarına miqrasiya etmələri barədə kifayət qədər elmi tarixi faktlar var [12, 9].

Ermənilərin Qafqaza köçürülməsi və onun fəsadları. XX əsrin sonlarında SSRİ adlanan imperiyanın dağılması ilə tarixşünaslıq elmində mövcud olan bir sıra stereotiplər və saxta konsepsiyalar da aradan qalxmışdır. Sovet hakimiyyəti illərində indiki Ermənistan ərazisinin tarixini yazmaq bir qayda olaraq ermənipərəst və erməni tədqiqatçıların monopoliyasında olmuşdur. Onlar da uy-

* *Bakı Dövlət Universitetinin Qafqaz xalqları tarixi kafedrasının müdiri, professor; iradahuseynova@bsu.edu.az; ORCID ID: 0000-0003-4879-8026*

durma “Qədim Ermənistan”, “Böyük Ermənistan” konsepsiyalarını müdafiə edərək, həmin ərazidə yaşamış yəhudilərin, yunanların, urartuluların, aysorların, farsların, gürcülərin, albanların, xüsusən də qədim türklərin, azərbaycanlıların tarixini ermənilərin xeyrinə saxtalaşdırmaq yolunu tutmuşlar.

İlk mənbələr təsdiq edir ki, indi Ermənistan (Hayastan) adlandırılan əraziyə haylar ilk dəfə xristianlığın dövlət dini səviyyəsinə yüksəlməsindən sonra missionerlər kimi gəlmişlər. Haylar ərəb xilafəti dövründə islam dinini qəbul edən aborigen türkmənşəli boyların tərək etdikləri dini məbədlərə sahib çıxmış, həmin məbədləri kilsəyə çevirmiş, elə oradaca saxta tarix əsərləri yaratmışlar. Bu gün erməni əlifbası kimi təqdim edilən, əslində Ön Asiyada mövcud olmuş və tarix səhnəsindən silinən xalqlara mənsub olmuş əlifbanın da hayların yaşadığı ərazilərdə missionerlər tərəfindən yayılması xristianlığın təbliğinə xidmət etmişdir. Erməni əlifbasının müəllifi kimi təqdim edilən Mesrop Maştos da xristian missioneri olmuş və heç vaxt indiki Ermənistan ərazisində yaşamamışdır.

Müasir erməni, eləcə də bəzi Avropa, rus tarixçiləri də Cənubi Qafqazın və Ön Asiyanın qədim tarixindən bəhs edərkən M.Xorenasinin müəllifliyi ilə təqdim edilən saxta tarixə və sonralar erməni kilsəsi tərəfindən yazılan digər saxta tarix kitablarına istinad edir və bununla da indiki Ermənistan ərazisinin qədim erməni torpağı olması iddiasına şərək çıxırlar.

Ermənilərin regiona sonradan emiqrasiyası məsələsi təkcə Qərb alimlərinin deyil, habelə ayrı-ayrı erməni tədqiqatçılarının araşdırmalarında da öz əksini tapmışdır. “XX əsrin tanınmış ermənişünası Q.A.Kapantsyan yazmışdır: “ermənilərin vətəni” - Xayasa-Asiya onların Balkanlardan miqrasiyasından sonra Kiçik Asiyada yerləşir” [12, 10].

Erməni faşizminin müasir ideoloqları bu saxta tezislərə əsaslanaraq, Ermənistan cəmiyyətinin və dünya ictimaiyyətinin gözündə Azərbaycana qarşı davam edən təcavüzə haqq qazandırmğa çalışıb, insanlığa və Azərbaycan torpaqlarının işğalına qarşı cinayətlər törədib [24, 16].

İndiki Ermənistan ərazisində ermənilərin tədricən məskunlaşması 1441-ci ildə Baharlı əmirlərinin hakimiyyəti dövründə erməni katolikosluğunun Kilikiyadan İrəvan şəhəri yaxınlığındakı Vağarşapad kəndindəki kilsəyə köçürülməsindən sonra başlanmışdır. Avropa dövlətlərinin maliyyəsi hesabına erməni kilsələri ətrafındakı torpaqlar satın alınaraq ilk erməni yaşayış məskənləri meydana gəlmişdir. 1763-1782-ci illərdə Eçmiədzin katolikosu olmuş Simeon Erevansi “Cambr” əsərində və tarixçi A.Papazyanın Matenadaranda saxlanılan alqı-satqı sənədləri əsasında tərtib etdiyi kitabda Eçmiədzin kilsəsinin azərbaycanlılara məxsus torpaqların kimdən, nə zaman və hansı qiymətə alınması barədə sənədlər əks olunmuşdur.

I Pyotrın Xəzərsahili vilayətlərə yürüşü ilə aktiv ekspansiv siyasətə başlayan Rusiya imperiyası ermənilərin təmsalında Cənubi Qafqazda özünə sadıq xidmətçilərini görürdü. Rusiya Qafqaz regionunda mövcudluğu boyu bu ərazidə öz işğalçı siyasətini həyata keçirmək, nüfuz dairəsini genişləndirmək üçün hər zaman ermənilərdən istifadə etmişdir. Rusiya imperiyasının apardığı məhz bu

siyasət nəticəsində ermənilər Arazdan şimalda yerləşən Azərbaycan torpaqlarına, xüsusən Naxçıvan, Zəngəzur, Qarabağ bölgələrinə köçürülmüş və yerli türk-müsəlman əhalisi sıxışdırılaraq bölgənin etno-siyasi xəritəsi dəyişdirilmişdir.

1721-ci ildə Qafqaza yürüşə çıxan və iki il sonra Azərbaycanın Xəzəryanı ərazilərini, o cümlədən Bakını işğal edən I Pyotr yerli əhalinin sərt müqaviməti ilə rastlaşmışdı. O zaman Rusiya imperatoru “erməni kartını” işə salmış, azərbaycanlıların tarixi torpaqlarında, xüsusilə Bakıda və Dərbənddə ermənilərin məskunlaşdırılması ilə bağlı göstəriş vermişdi. “I Pyotrun xələflərinə ünvanladığı tarixi vəsiyyəti isə təkcə Rusiya imperiyasının deyil, nəticə etibarilə bolşevik Rusiyasının da Cənubi Qafqaz siyasətinin əsasını təşkil etmişdir” [12, 13].

Həmin vəsiyyətdə ilk əməl edən II Yekaterina olmuşdur. O, 1768-ci ildə imperiyanın ermənilərə məxsusi hamiliyi barədə fərman vermişdi. 1802-ci ildə isə çar I Aleksandr Qafqaz canişini A.Sisianova konkret təlimat göndərmişdi: “Ermənilərdən nəyin bahasına olursa-olsun Azərbaycan xanlıqlarının ələ keçirilməsində istifadə olunmalıdır” [12, 13-14].

Ermənilər ərazilərimizdə məskunlaşdıqdan sonra öz dövlətlərini yaratmaq haqqında düşünməyə başladılar. Elə bunun nəticəsi idi ki, 1905-1906-cı illərdə Azərbaycanda ermənilər tərəfindən kütləvi soyqırımı aktları həyata keçirilmişdir. Bu illər ərzində onlar Bakıda, Tiflisdə, İrəvanda, Naxçıvanda, Gəncədə, Qarabağda, Zəngəzurdə kütləvi şəkildə azərbaycanlıları məhv etmiş, dəhşətli cinayətlər törətmişdilər [22, 23-25].

Azərbaycanda ermənilərin törətdiyi kütləvi soyqırımı aktlarını sübut edən rəsmi sənədlər və arxiv materialları həddən çox olmuşdur. Bu haqda fakt və məlumatların kifayət qədər çox olmasına baxmayaraq, onlar uzun müddət elmi dövriyyəyə daxil edilməmişdir. Qeyd etməliyik ki, çoxsaylı arxiv materialları əsasında sübut edilmişdir ki, “Türkiyədə 1895-1896-cı illərdə, eləcə də Qafqazda baş verən hadisələrin günahkarı məhz Daşnaksütun və digər erməni təşkilatları olmuşdur” [23, 6-7].

I Dünya müharibəsi nəticəsində Rusiyada baş vermiş fevral və oktyabr siyasi hadisələrindən ermənilər öz başibəla iddialarını bolşevik bayrağı altında reallaşdırmağa nail oldular. “1918-ci ilin martından “əksinqilabçı ünsürlərə qarşı mübarizə” şüarı altında qatı daşnak olan S.Şaumyanın rəhbərliyi ilə Bakı Kommunası tərəfindən ümumən Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək üçün mənfur plan həyata keçirilməyə başlandı. Bu dövrdə 10 minlərlə azərbaycanlı əhali yalnız milli mənsubiyyətinə görə məhv edilmişdir” [20, 10].

Moskvada dövlət idarə aparatında yuva salmış erməni lobbisinin bu yolla həyata keçirməyə nail olduğu mənfur niyyətlərindən biri də müharibədən sonra xaricdən gələn ermənilərin yerləşdirilməsini bəhanə edərək İ. Stalnin xeyir-duası ilə dövlət səviyyəsində azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən deportasiya siyasəti olub. 1920-ci ildə Azərbaycanın Zəngəzur bölgəsinə sahib olan ermənilər 1921-ci ildə Dağlıq Qarabağı da Ermənistanla birləşdirmək istədilər. 1923-cü ilin iyulunda Dağlıq Qarabağa muxtariyyət verilməsinə nail ola bildilər [19, 185].

Bununla belə, onlar Dağlıq Qarabağa yiyələnə bilmək iddiasından əl çəkmir,

dəfələrlə bu barədə məsələ qaldırırdılar. Göründüyü kimi, hətta Sovet İttifaqının tərkibində yaşadıkları dövrdə belə Azərbaycan və Ermənistan münasibətdə ayrı-seçkilik açıq şəkildə müşahidə olunurdu.

Sovet imperiyasının rəhbərliyi sələflərinin vəsiyyətlərinə sadıq qalaraq erməniləri məzlum və fəqir bir xalq kimi təqdim edir, onların dirçəlməsinə, Ermənistanın iqtisadi və siyasi inkişafına ciddi dəstək verir, Azərbaycan ərazilərinin bu respublikaya birləşdirilməsi istiqamətində səy göstərirdilər. Bu, həm Leninin, həm də Stalinin hakimiyyəti illərində Sovetlərin Cənubi Qafqaz siyasətində əsas yerlərdən birini tutmuşdur.

1945-ci ilin noyabrında Ermənistan KP MSK-nın birinci katibi Q.Arutyunov İ.Stalinə məktubla müraciət edərək Dağlıq Qarabağın Ermənistan SSR-lə həmsərhəd olduğunu, iqtisadiyyatı ilə guya sıx bağlılığını nəzərə alaraq onun Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi məsələsini qaldırır. Həmin məktubu İ. Stalin K.Malenkova ünvanlayır. O isə öz növbəsində cavab üçün sənədi Azərbaycan SSR rəhbərliyinə göndərir. Dağlıq Qarabağın tarixi və əzəli Azərbaycan torpağı olduğu haqqında geniş məlumat verən M.C.Bağirov məktubunun sonunda bildirir ki, Şuşa rayonunu çıxmaq şərti ilə Azərbaycan həmin təklifə etiraz etmir, bu şərtlə ki, Ermənistan SSR, Gürcüstan SSR və Dağıstan MSSR-də əsasən, azərbaycanlılar yaşayan, Azərbaycanla həmsərhəd olan və tarixən Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olmuş ərazilər də Azərbaycana qaytarılsın [19, 233-234].

Belə olduqda ermənilər Ermənistanda yaşayan və əsasən Azərbaycanla həmsərhəd rayonlardakı azərbaycanlıları köçürmək üçün başqa hiyləyə əl atırlar. Azərbaycanın Muğan-Mil düzlərində pambıq əkilən rayonları işçi qüvvəsi ilə təmin etmək bəhanəsiylə Ermənistan ərazisində olan azərbaycanlıları köçürmək və onların yerində xaricdən gələn erməniləri yerləşdirmək təklifini irəli atır və buna müvəffəq olurlar. Siyasi Partiyalar arxivində bu məsələ ilə əlaqədar 1947-ci ilin dekabrında M.C.Bağirovun və Q.Arutyunovun birlikdə imzaladığı və Stalinə göndərilmiş məktubun surəti qorunub saxlanılır. Məktubda məhz yuxarıda deyilən məsələlərlə bağlı konkret təkliflər irəli sürülüb. Nəticədə SSRİ Nazirlər Soveti 1947-ci il dekabr ayının 23-də "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və digər Azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" 4083 sayılı qərar qəbul edir [14, 372]. Şəxsən İ. Stalinin imzaladığı və heç bir giriş olmadan bilavasitə onun qərar hissəsindən başlanan bu sənəd, məzmunundan da göründüyü kimi, çox tələsik hazırlanmışdı.

Təsadüfi deyil ki, 1948-ci il martın 10-da SSRİ Nazirlər Soveti həmin qərara əlavə olaraq ikinci bir qərar da qəbul etməli olur. Özünü də 1947-ci il 23 dekabr tarixli qərara əlavə qeydi olan və İ. Stalinin imzaladığı bu ikinci qərarla azərbaycanlıların köçürülməsi ilə əlaqədar tədbirlər planı özünün geniş əksini tapanmışdı. SSRİ Nazirlər Sovetinin 1947-ci il 23 dekabr tarixli 4083 sayılı və 1948-ci il 10 mart tarixli 754 sayılı qərarları Azərbaycan xalqına qarşı növbəti tarixi cinayət aktı olmuşdur. Bu qərarlar əsasında 1948-1953-cü illərdə yüz əlli mindən çox azərbaycanlı Ermənistan SSR ərazisindəki dədə-baba yurdlarından sürgün olunmuşdu [14, 372].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında" 1997-ci il 18 dekabr tarixli fərmanının ilk cümlələri belə başlayır: "Son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyətlərə məruz qalmışdır. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən belə qeyri-insani siyasət nəticəsində azərbaycanlılar indi Ermənistan adlandırılan ərazidən – min illər boyu yaşadıkları öz doğma tarixi-etnik torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlara məruz qalmış, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış məskəni dağıdılıb viran edilmişdir" [2, 398].

Ötən əsrin 60-cı illərinin sonu, 70-ci illərinin əvvəllərində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistan SSR-in tərkibinə birləşdirilməsi məsələsi, hətta Kremlin özündə və Siyasi Bürodə müzakirə edilən məsələlərdən birinə çevrilmişdi. Öz himayədarlarının köməyi ilə ermənilər Azərbaycan ərazilərini Ermənistanla birləşdirmək üçün səylərini davam etdirirdilər. 1969-cu ilin mayında Qazax və bir neçə başqa rayonun ərazisində yerləşən bəzi kəndlərin Ermənistanla birləşdirilməsi barəsində bu ölkənin Ali Soveti qərar qəbul etdi. Bu qərar SSRİ Ali Soveti tərəfindən də təsdiq olundu. Lakin Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilməsi bu qərarın həyata keçməsinə imkan vermədi. SSRİ kimi nəhəng bir dövlətdə qanunverici orqanın qərarının yerinə yetirilməməsinin nə demək olduğunu başa düşmək çətin deyil. Lakin Heydər Əliyev öz xalqının milli maraqları naminə böyük riskə gedərək Azərbaycan torpaqlarının Ermənistanla birləşdirilməsinin qarşısını aldı.

Lakin sonra nə baş verdi? Ulu öndər demişdir ki, "1923-cü ildə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaranıb. Sonrakı illərdə bu məsələ erməni millətçiləri tərəfindən qaldırılıb. Ancaq gəlin tarixə düzgün qiymət verək. Gəlin etiraf edək ki, o dövrlərdə erməni millətçilərinin qarşısı alınmışdı. Bəs nə cür oldu ki, respublikamız bu qədər böyüdü, yüksəldi, nüfuz qazandı, ölkədə, dünyada tanındı, lakin 1988-ci ildə Azərbaycan torpağının bir hissəsi əlindən getdi. Bu sualları qaldıraraq mən Ali Soveti, bütün qüvvələri, bütün Azərbaycan vətəndaşlarını hərtərəfli və konstruktiv bir proqram hazırlamağa çağırırdım. O dövrdə tam aydın idi ki, 1988-ci ildən başlayaraq hadisələri Azərbaycan xalqının iradəsi yox, erməni separatçıları idarə edirdilər. Hadisələr gerçəkləşdikdən sonra tədbirlər haqqında fikirləşməyə başlayan daim uduzur. Erməni separatçıları monolit bir qüvvə olaraq ümummillə bir platforma səviyyəsində düşünülmüş addımlar ataraq Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan təcrid etmək yolunda hər gün yeni uğurlar qazanırdılar. Bunun müqabilində, o dövrdə təəssüf ki, heç bir qüvvə Azərbaycanda adekvat və konstruktiv addımlar atmağa qadir olmadı. Faciənin köklərini məhz burada axtarmaq lazımdır" [3, 23-24].

Xocalı soyqırımı erməni terrorizminin, ekstremizminin, qatı millətçiliyinin təcəssümüdür. Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyindən uzaqlaşdırılması, hər şeydən öncə, ermənipərəst M.Qorbaçovun Azərbaycana qarşı mənfur siyasətini reallaşdırmaq üçün əvvəlcədən düşünülmüş planları həyata keçirmək kimi çirkin

məqsədindən irəli gəlirdi [10, 106].

Fikrimizcə, Heydər Əliyevin əvvəl ittifaq, sonra da respublika rəhbərliyindən uzaqlaşdırılmasının törətmiş olduğu ağır nəticələrdən biri, ən ağırını məhz Xocalı faciəsi oldu.

Bu yerdə o zamankı SSRİ prezidenti M.Qorbaçovun, Kreml siyasi elitasının, Sovet Ordusu və onun yerlərdəki hərbi hissələrinin adını çəkmədən keçinmək olmur. Çünki onların bu dəhşətli qırğınına görə ya siyasi məsuliyyətləri, ya da birbaşa cinayət xarakterli rolları var. Bu səbəbdən onların hamısının hərəkətləri 9 dekabr 1948-ci ildə qəbul olunmuş “Soyqırımın cinayətlərinin qarşısının alınmasına və cəzalandırılmasına dair” Beynəlxalq Konvensiyanın təsiri altına düşür. Həm o zamankı SSRİ qanunvericiliyində, eləcə də suveren ölkəmizin qanunvericiliyində ali rəhbərliyin milli münaqişələrin qarşısının alınmasında vəzifə məsuliyyətsizliyi də ciddi cinayət tərkibi yaradır. Bütün bunlara baxmayaraq, əsl günahkarlar, təəssüf ki, hələ də azadlıqdadır.

İndiyədək faciənin mahiyyəti, səbəb və nəticələrinin müəyyən edilməsi, tanınması haqqında çox danışılmışdır. Lakin indi də, çox illər sonra faciənin təfərrüatları üzərində dayanmağa ehtiyac duyulur və onların bəziləri haqqında bəhs etmək istərdik.

Xocalıda baş verən vandalizmə böyük ürəkağrısı ilə yanaşılması təbiidir. Çünki, XIX əsrdən başlayaraq heç bir müharibə və yaxud qarşıdurmada qarşı tərəfin qulağını, başını kəsib skalpını (alın dərisini) qənimət kimi götürməyiblər. Amma erməni faşistləri bunu edib. İndi çoxları bu fikirdədir ki, faşizm ideyaları nə İtaliyada, nə də Almaniyada yaranıb, faşizmin vətəni elə Ermənistandır.

Fevralın 25-də, gecə saat 23 radələrində erməni silahlıları və 366-cı motoatıcı alay 11 istiqamətdən - Həsənabad kəndindən, təyyarə limanının şərqindən, İncik təpədən, donuzçuluq kompleksi istiqamətindən, Qarqar çayının sol və sağından, Daşbulaq və Norqum yollarından, Daştəpə, Bozdağ və Əsgəran tərəflərdən Xocalıya hücumu keçdi. “Qrad” və “Uraqan” raket- artilleriya qurğularının güclü atəşi ilə müşayiət olunan bu hücumun qarşısında cəmi 12 avtomatı olan 30 nəfərlik özünümüdafiə batalyonunun əsgərləri və təyyarə limanını qoruyan 50 nəfərlik milis işçiləri dayana bilmədilər [13, 6].

Ətraf aləmdən tamamilə təcrid olunan Xocalını 366-cı motoatıcı alay işğal etdi, onların ardınca gələn erməni hərbi birləşmələri isə yerli əhaliyə qarşı qırğınlar törətməyə başladı... Silahsız əhaliyə - qocaya, uşağa, hamilə qadına qarşı işgəncə rusların zabit şəxsləri ləkələyən faktlar idi. “Erməni silahlı birləşmələrinin Xocalı şəhərində həyata keçirdiyi soyqırım əməliyyatı nəticəsində 613 nəfər insan vəhşicəsinə qətlə yetirildi. 487 nəfər yaralandı, 150 nəfər itkin düşdü, 1275 nəfər girov götürüldü. 26 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq bir valideynini itirdi [11, 146-147]. Öldürülənlər arasında qulağı kəsilənlər, başının dərisi soyulanlar vardı. Xocalı bir əsrdə üçüncü dəfə erməni vəhşiliklərinin qarşısında aciz qaldı və əvvəlkilərdən fərqli olaraq, bu dəfə ayağa qalxa bilmədi.

Xocalı soyqırımında Sovet Ordusunun iştirakı məsələsinə xüsusi yanaşmaq istərdik. Əlbəttə, baş rolda o zaman Dağlıq Qarabağda yerləşən 366-cı motoatıcı

alay idi. İlk dövrlərdə muzdlu rus əsgərlərinin xidmətlərindən yararlanan ermənilər, sonradan bu cinayət şəbəkəsini daha da genişləndirərək beynəlxalq muzdlu dəstələri də onların sıralarına qatırlar. Bu torpaqlarda dislokasiya olunan rus qoşunları və muzdlu dəstələr azərbaycanlılara qarşı əməliyyatlardan milyonlarla rubl pul qazanırdılar. Dinc əhaliyə qarşı qırğınlarla barışmayaraq ağ bayraq qaldırıb azərbaycanlılar tərəfə keçən 366-cı alayın 3 əsgərinin verdiyi məlumata görə: 1) Azərbaycanlıların yaşayış məntəqəsinə 1 top atəşi - 1300 rubl, 2) BTR-in bir gecəlik icarəsi - 5 min rubl, 3) Piyadaların Döyüş Maşını - PDM-dən ibarət 6 döyüş qrupunun bir hərbi əməliyyatı üçün - 1 milyon 500 min rubl, 4) Kiçik rütbəli zabitlərin təlimatlarına - 4 min rubl və sair ödənilirdi..." [13, 6]

"İstintaq materiallarından məlum olur ki, hücumə rəhbərlik edən və sonradan Ermənistanın müdafiə naziri olmuş S.Ohanyan, eləcə də 366-cı alayın 3-cü batalyonun komandiri Y.Nabokixinin komandasında əlavə olaraq 50-dən çox erməni zabiti və gizirləri iştirak edirdilər" [8, 95].

Xocalı soyqırımında iştirak edən hərbi hissələrin birinin əks-kəşfiyyat şöbəsinin rəisi, polkovnik V.Savelyev erməni terror təşkilatlarıyla Rusiya qoşun birləşmələrinin Dağlıq Qarabağda keçirdiyi hərbi əməliyyatların şərhini verdiyi "Məxfi arayış"ında yazır: "Mən bütün bunları yazmaya bilmərəm. İnsanların, uşaq və qadınların, hamilə qadınların güllədən keçmiş bədənlərini unuda bilmərəm. Qoy azərbaycanlılar məni bağışlasınlar ki, bütün bu qanlı və amansız sonluğu olan hadisələrdə əlimdən heç nə gəlmədi. Təkcə yazdığım arayışı həm Kremlə, həm də SSRİ Müdafiə Nazirliyi Baş Kəşfiyyat İdarəsinin generallarına göndərdim. Oxuyun, dedim. Biz rusların zabit şərafı görün necə ləkələndi". Amma bu birinci ləkə deyildi...[13, 6].

Qarabağ hadisələrinin provokatorlarından biri, türk dünyasının qatı düşməni başabəla yazıçı Zori Balayan "Ruhumuzun dirçəlişi" adlı kitabında 1992-ci ilin 26 fevralında Xocalıda törətdikləri soyqırım haqqında həyasızcasına yazır: "Biz Xaçaturla Xocalıda ələ keçirdiyimiz evə girərkən əsgərlərimiz 13 yaşlı bir türk uşağını pəncərəyə mismarlamışdılar. Türk uşağı çox səs-küy salmasın deyə, Xaçatur uşağın anasının kəsilməmiş döşünü onun ağzına soxdu. Daha sonra 13 yaşındakı türkün başından, sinəsindən və qarnından dərisini soydum. Saata baxdım, türk uşağı 7 dəqiqə sonra qan itirərək dünyasını dəyişdi. Ruhum sevincdən qürurlandı. Xaçatur daha sonra ölmüş türk uşağının cəsədini hissə-hissə doğradı və bu türklə eyni kökdən olan itlərə atdı. Axşam eyni şeyi daha 3 türk uşağına etdik. Mən bir erməni kimi öz vəzifəmi yerinə yetirdim. Bilirdim ki, hər bir erməni hərəkətlərimizlə fəxr duyacaq" [24, 4]. Bu qandonduran hadisələri özünü yazıçı adlandıran, əslində insanlıq simasını itirmiş bir cani yazırdı.

Daha bir erməni müəllif, hazırda Livanda məskunlaşmış yazıçı-jurnalist David Xerdiyan Xocalıda ermənilərin Azərbaycan türklərinin başına gətirdikləri müsibətləri "Xaç uğrunda" kitabında fəxrlə xatırlayır. "Xaç uğrunda" kitabının 19-76-cı səhifələrində müəllif Xocalı soyqırımından yazır: "Səhərin soyuğunda biz Daşbulaq yaxınlığındakı bataqlıqdan keçmək üçün ölürlərdən körpü düzəltməli olduq. Mən ölürlərin üstü ilə getmək istəmədim. Bunu görənlər polkovnik-leytenant

Ohanyan mənə işarə etdi ki, qorxmayın. Mən ayağımı 9-11 yaşlı qız meyitinin sinəsinə basıb addımlamağa başladım. Mənim ayaqlarım və şalvarım qan içində idi. Və mən beləcə 1200 meyitin üstündən keçdim” [13, 6].

Prezident İlham Əliyev Xocalı soyqırımının tanındılmasını prioritet istiqamət kimi müəyyənləşdirib ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi kursunu layiqincə davam etdirən Prezident İlham Əliyev isə Azərbaycan həqiqətlərinin, Xocalı soyqırımının dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını səfirliklərimiz və diaspor təşkilatlarımız qarşısında vacib məsələ kimi müəyyənləşdirib. “Xocalı faciəsi erməni millətçilərinin yüzilliklər boyu türk və Azərbaycan xalqlarına qarşı apardığı soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinin qanlı səhifəsi idi” deyən dövlətimizin başçısı İlham Əliyev Xocalı soyqırımının dünya miqyasında tanındılması üçün bütün resursları və vasitələri işə salıb.

2007-ci ildə Milli Məclis Xocalı soyqırımının 15 illiyi ilə əlaqədar geniş qərar qəbul edib, Prezident İlham Əliyev Xocalı soyqırımının 20-ci və 25-ci ildönümləri haqqında sərəncamlar verib [17, 1].

Məhz, birbaşa Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə dünya ictimaiyyətinin diqqətini Xocalı soyqırımına yönəltmək üçün dövlət başçısının, ölkənin siyasi elitasının iştirakı ilə 2012-ci ildə ümumxalq yürüşü keçirilmişdir [9, 3].

Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın xüsusi səyi nəticəsində Azərbaycan həqiqətləri dünyanın hər yerində nümayiş etdirilir. Bu gün Azərbaycan dövləti və hökuməti, digər qeyri-hökumət təşkilatları, diaspor qurumları ilə yanaşı Heydər Əliyev Fondu da Xocalı faciəsi ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə daha geniş coğrafiyada çatdırılması, onun soyqırımı aktı kimi tanındılması istiqamətində mühüm addımlar atır.

Bu istiqamətdə həyata keçirilən işlərə xüsusi önəm verən Heydər Əliyev Fondu 2005-ci ildən başlayaraq, müxtəlif dillərdə “Qarabağ həqiqətləri” toplusunu nəşr etdirmişdir [9, 3]. Beynəlxalq ictimaiyyətə ünvanlanmış toplu ilkin olaraq Azərbaycan, rus və ingilis dillərində nəşr edilib. Həmçinin “Qarabağ həqiqətləri” oxuculara alman və macar dillərində təqdim olunub.

Təbliğat materialları indiyədək bir çox xarici ölkələrdə yayılıb, müxtəlif tədbir və aksiyalar zamanı Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılmasında səmərəli ideoloji vasitəyə çevrilib. Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə dünyanın 100-dən artıq nöqtəsində Xocalı soyqırımının qurbanlarının xatirəsini anma mərasimləri keçirilir. Bu aksiyaların iştirakçılarına Fond tərəfindən hazırlanmış, Qarabağın və Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixindən bəhs edən materiallar, bukletlər, fotoalbomlar və kitablar paylanılır. Aksiyalar çərçivəsində ermənilərin vəhşiliklərindən bəhs edən sənədli filmlər nümayiş etdirilir, uşaq rəsmləri sərgiləri təşkil olunur.

İnformasiya müharibəsinin geniş yayıldığı müasir dövrdə Xocalı soyqırımı haqqında bütün faktların dünya dövlətlərinə çatdırılması istiqamətində atılan ən mühüm addımlardan biri də Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə təsis edilmiş, fəaliyyətinə 2009-cu ilin fevralında start verilmiş və hazırda 50-dən artıq ölkədə minlərlə könüllünün iştirakı ilə uğurla

davam etdirilən “Xocalıya ədalət. Qarabağa azadlıq!” beynəlxalq informasiya və təşviqat kampaniyasıdır. Kampaniyanın əsas məqsədi beynəlxalq ictimaiyyətin Xocalı faciəsi ilə bağlı məlumatlandırılmasını, faciəyə beynəlxalq aləmdə mənəvi-siyasi qiymət verilməsini və beynəlxalq səviyyədə anılmasını təmin etməkdir.

Hazırda dünyanın bir çox nöqtəsində həyata keçirilən bu kampaniya çərçivəsində görülən işlərin nəticəsində İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvü olan 50-dən artıq ölkənin parlament nümayəndə heyəti Xocalı faciəsini beynəlxalq səviyyədə soyqırımı kimi tanıyıb.

XX əsrin sonlarına doğru Sovet imperiyasına qarşı baş qaldıran milli azadlıq hərəkatı zamanı türk respublikalarında həyata keçirilən repressiv tədbirlər, qətl hadisələri, xüsusilə də XX əsrin ən dəhşətli faciələrindən biri olan Xocalı soyqırımı məlum düşmənlərimizin və onların əlaltılarının türk dünyasına qarşı cinayətinin məntiqi davamı idi.

Ortaq dil, dünyagörüş, mədəni və mənəvi dəyərlərlə bir-birinə bağlanan türk xalqlarını, təəssüflər olsun ki, eyni zamanda orta qətlə - Soyqırım faciəsi də birləşdirir. Xüsusilə də, XX əsrdə çar Rusiyası və bu imperiyanın siyasi varisi olan sovet Rusiyası, zaman–zaman hərbi-siyasi alət kimi istifadə etdikləri erməni ünsürləri ilə birlikdə milyonlarla türk-müsəlman əhalisini qətlə yetirərək soyqırım siyasəti həyata keçirmişlər.

Həqiqətən də “Unudulan soyqırım təkrarlanır”. Əgər biz türk dünyasında baş verən bu qətləli hərəkatlarını qan yaddaşımıza həkk edərək gələcək nəsillərə ötürməsək, bu faciələr yenidən təkrarlana bilər. Bunun üçün biz türk xalqları olaraq tariximizi, mədəniyyətimizi, mənəvi dəyərlərimizi bütövləşdirmək istiqamətində atdığımız addımlar kimi, həmçinin eyni mənbədən qaynaqlanan faciələrimizi də birləşdirib orta qətlə bir “türk xalqlarının soyqırımı” anım gününü təsis edərək, rəsmi şəkildə hər il bütün türk dünyasında qeyd etməliyik. Ən azından bunu türk dünyasına qarşı soyqırımların təkrarlanmaması naminə etməliyik.

Bu gün Azərbaycan Respublikası türk dünyası birliyinin əhəmiyyətli bir hissəsidir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin dediyi kimi “bir millət, iki dövlət” kimi iki qardaş dövlətin sarsılmaz birliyinin təməli gələcək uğurlarımız üçün ciddi, möhkəm təminatdır.

Bu da bir həqiqətdir ki, Böyük Mustafa Kamal Atatürk dönəmindən bəri Türkiyə həmişə ölkəmizə qarşı, xalqımıza qarşı isti, doğma münasibətlərdə olmuş, Azərbaycana dost, qardaş köməyini əsirgəməmişdir. Elə həmin mürəkkəb, qarışıq illərdə Azərbaycanın yanında olan Türkiyə öz qoşunlarını Naxçıvandan o vaxt çıxarıb ki, Rusiya Naxçıvan sərhədlərini tanıyıb.

Həç də təsadüfi deyil ki, Ulu öndər Heydər Əliyev 1997-ci il 8 may tarixində Türkiyənin iş adamları ilə görüşündə söylədiyi nitqində soyqırım illərində Türkiyə Respublikasının yaradıcısı Mustafa Kamal Atatürkün Azərbaycana göstərdiyi böyük diqqəti yüksək qiymətləndirərək demişdir: “Böyük Mustafa Kamal Atatürk 1918-1920-ci illərdə həmin erməni millətçilərinin, daşnaklarının azərbaycanlıların başına nə bəlalar gətirdiklərini yaxşı bilirdi. Azərbaycanda nə qırğınlar etmişdilər, yaxşı bilirdi. Məhz Mustafa Kamal Atatürkün və onun kimi

insanların iradəsi nəticəsində 1918-ci ildə Türkiyənin Qafqaz Ordusu Azərbaycana gəldi, Naxçıvanda, Qarabağda, Gəncədə, Bakıda azərbaycanlıları erməni qırğımından xilas etdi. Biz bunları unutmuruz” [2, 414].

Türkiyə Cümhuriyyətinin prezidenti Rəcəb Tayib Ərdoğan və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənablarının qardaşlıq əlaqələrimizin daha da möhkəmləndirilməsi yolunda səmərəli fəaliyyəti sarsılmaz dostluq və əbədi qardaşlığımızın təməli, 2021-ci il 15 iyunda tarixi Şuşa bəyannaməsinin imzalanması və onun iki dövlətin ali qanunverici orqanları tərəfindən təsdiqi [12, 203] bütövlükdə Türk dünyasının, onun iki görkəmli liderinin dünya birliyinə gələcək uğurlarımızın mesajı deməkdir.

Nəticə. Fikirlərimi xalqımızın sevimlisi, milli ordumuzun tarix yazan görkəmli sərkərdəsi, Ali Baş Komandan, ölkəmizin rəhbəri möhtərəm cənab İlham Əliyevin elə öz sözləri ilə başa çatdırmaq istəyirəm: Azərbaycan 44 günlük Vətən müharibəsi ərzində qələbə qazanaraq, Ermənistanın 30 ildən bəri davam edən təcavüzkar siyasətinə son qoydu, torpaqlarını işğaldan azad etdi, tarixi ədalətin zəfər çalmasını və beynəlxalq hüququn bərpa olunmasını təmin etdi. Azərbaycan Ermənistanın 30 illik təcavüzünə son qoyulmasında, işğal olunmuş torpaqların azad olunmasında, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsində Türkiyə Respublikasının mənəvi və siyasi dəstəyini yüksək qiymətləndirir” [7, 288].

Sonda bir daha bildirmək istəyirəm ki, biz haqq-ədalət tərəfindəyik. Azərbaycan xalqı qədim xalqdır. Bizim tariximizdə bir çox şərəfli anlar, hadisələr, qələbələr olub. Onların sırasında 44 günlük Vətən müharibəsi xüsusi yerdədir. Biz ədaləti, ərazi bütövlüyümüzü bərpa etdik, Azərbaycan xalqının ümidlərini doğrultduq və bundan sonra da doğruldacağıq. Biz haqlıyıq, biz zəfər çaldıq! Qarabağ bizimdir, Qarabağ Azərbaycandır!

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 cildə. c.15. oktyabr, 1997 - dekabr 1997. - Bakı: Azərneşr, - 2004. - 520 s.
2. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 cildə. c.25. fevral, 2000 - mart, 2000. - Bakı: Azərneşr, - 2008. - 520 s.
3. Əliyev H.Ə Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 cildə. c.37. noyabr 2001 - mart 2002. - Bakı: Azərneşr, 0 2011. - 520 s.
4. Əliyev İlham. İnkişaf - məqsədimizdir. 9-cu kitab. mart, 1997 - may, 1997. - Bakı: Azərneşr, - 2000. - 400 s.
5. Əliyev İlham. İnkişaf - məqsədimizdir. 50-ci kitab. fevral 2012 - aprel 2012. - Bakı: Azərneşr, - 2017. - 400 s.
6. Əliyev İlham. İnkişaf - məqsədimizdir. 112-ci kitab. may 2021 - iyun 2021. - Bakı: Azərneşr, - 2021. - 392 s.
7. Əhmədov E. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü: təhlilli xronika (1987-2011). Ensiklopedik nəşr. - Bakı: Letterpress, - 2012. - 912 s.
8. Əhmədov E. Xocalı soyqırımı – Ermənistanın Azərbaycan xalqına qarşı beynəlxalq cinayətinin tərkib hissəsi. / Xalq qəzeti, 2021 25 fevral. - s. 3.
9. Ensərov V., Qafarov A.. Xocalı soyqırımı xarici ölkələrin mətbuatında. - Bakı: İksadyayinevi, 2020, 108 s.
10. Hüseynova İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. - Bakı: Təhsil, - 2004. - 472 s.

11. Hüseynova İ. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. - Bakı: Çavuşoğlu, - 2008. - 672 s.
12. Hüseynova İ. Zəfər tariximizin şanlı səhifələri. - Bakı: Füyuzat, 2021. - 224 s.
13. Hüseynli Q. Xocalı soyqırımı. / Respublika. - 2020. - 27 fevral. - s.6.
14. Məmmədli A. Gəlmələr. Ermənistanın gerçək tarixi. – Bakı: Çarşıoğlu, - 2015. - 440 s.
15. Xocalı soyqırımı. Respublika. 11 aprel 2018, s.4.
16. İmanov K. Erməni (yad)el(li) nağılları. - Bakı: Qafqaz Universiteti Yayınları, - 2013. - 325 s.
17. Xocalı soyqırımının iyirminci ildönümü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. // Respublika 18 yanvar 2012, s.1.
18. Qasımlı M.C. Ermənistanın sovetləşdirilməsindən Azərbaycan ərazilərinin işğalınadək erməni iddiaları: tarix – olduğu kimi (1920-1994-cü illər). - Bakı: 2016, - 520 s.
19. Qaziyev Y. Erməni məsələsi. Yalanlar və gerçəklər. - Bakı: Nurlar, - 2009. - 344 s.
20. Qafqazda "erməni məsələsi" Rusiya arxiv sənədləri və nəşrləri üzrə: III cilddə. 1-ci cild. 1724-1904. - Bakı: Elm, - 2010. - 713 s.
21. Qafqazda "erməni məsələsi" Rusiya arxiv sənədləri və nəşrləri üzrə: 3 cilddə. 2-ci cild. 1905-1906. - Bakı: Elm, - 2010. - 616 s.
22. Qafqazda "erməni məsələsi" Rusiya arxiv sənədləri və nəşrləri üzrə: 3 cilddə. 3-cü cild. 1906-1914. - Bakı: Elm, - 2010. - 348 s.
23. Zori Balayan Xocalıda türklərə soyqırımı törədildiyini etiraf edib // 525. 9 fevral 2007, s.4.
24. Гусейнов Р. Азербайджан и армянский вопрос на Кавказе. - Баку: Элм, - 2015. - 306 с.
25. Из серии «Карабахские реалии». Фонд Гейдар Алиева. - Баку: 2006.

ДОРОГА К ХОДЖАЛИНСКОМУ ГЕНОЦИДУ. ПРОСМОТР ИСТОРИИ

Ирада М.Гусейнова

РЕЗЮМЕ

Рассматривая исторические корни Ходжалинского геноцида, автор делает подробный экскурс в историю расселения армян на Кавказе, рассматривая поддержку в данном вопросе европейских миссионеров в конце средневековья, царизма, начиная с Петра I, а также в период советской власти. Попытки дальнейшей экспансии армян на землях Азербайджана были остановлены общенациональным лидером Гейдар Алиевым, и в статье справедливо указывается, что именно с его вынужденным уходом с руководящих должностей в Советском Союзе армянский шовинизм заново поднял голову. В работе отражена важность союзнических отношений Турции и Азербайджана, подкрепленной личной дружбой лидеров двух государств на современном этапе, для восстановления исторической и международно-правовой справедливости в армяно-азербайджанском конфликте.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Ходжалинский геноцид, Карабах, территориальная целостность, армянский террор

THE ROAD TO THE KHOJALI GENOCIDE. HISTORY VIEW

Irada M.Huseynova

SUMMARY

Considering the historical roots of the Khojaly genocide, the author makes a detailed excursion into the history of the resettlement of Armenians in the Caucasus, considering the support of European missionaries in this matter at the end of the Middle Ages, tsarism, starting with Peter I, as well as during the period of Soviet authority.

Attempts of further armenian expansion in the lands of Azerbaijan were stopped by the national leader Heydar Aliyev.

The article rightfully points out that the forced resignation of Heydar Aliyev from leading positions in the Soviet Union allowed Armenian chauvinism to raise its head again.

The article represents the significance of allied relations between Turkey and Azerbaijan, sustained by the personal friendship of the leaders of the two states at the present stage, for the reinstatement of historical and international legal justice in the Armenian-Azerbaijani conflict.

Keywords: Heydar Aliyev, Khojaly genocide, Karabakh, territorial integrity, armenian terror